

117
6(A)(B)

मुक्तावलिः

Muktavali

उपदेशपञ्चकम्

Upadesha Panchakam

मुक्ता०

१०

नाशस्ततोऽध्वणुकनाशविशिष्टकालमपेक्ष्यविभागस्ततः पूर्वसंयोगनाशस्ततश्चत्तरसंयोगस्ततः परमाणुकर्मनाशस्ततोऽध्व
दात्मसंयोगान्द्रव्यारंभानुष्णक्रियाततोविभागस्ततो पूर्वसंयोगनाशस्ततोऽध्वारंभकसंयोगस्ततोऽध्वणुकस्ततो रक्तादिमध्यमशब्द
वदस्मादग्निसेयोगान्तरूपनाशोत्पादौ तावत्कालमेकस्याप्येवस्थिरत्वात् किंचित्यद्युत्पादकोनाशकस्तदानष्टस्थादानष्टरूपादि
वग्ननाशोनीलरूपश्चिरं परमाणुस्यान्नाशकश्चेदुत्पादकस्तदास्तोत्पत्तौ नदग्निनाशस्तत्सारकतानस्यात् परमाण्वन्तरकर्म
चिंतनात्यचमादिक्षणेपिगुणोत्पत्तिस्तथाह्येकत्र परमाणुकर्मततोविभागस्ततश्चत्तरसंयोगनाशपरमाण्वन्तरकर्मचिंतना
त्यचमादिक्षणीततोऽध्वणुकनाशः परमाण्वन्तरकर्मजश्चविभागस्तथेकः कालः ततः रक्तादिनाशोविभागात्पूर्वसंयोग
नाशस्तथेकः कालः ततो रक्तोत्पत्तिर्द्रव्यारंभकसंयोगस्तथेकः कालः अथ अध्वणुकोत्पत्तिरथ रक्तोत्पत्तिरिति पंचक्षणाद्रव्या

117

6 (A)

१०

के का एव नीला रूपादिव्यक्तय इत्येकव्यक्तिवृत्तिर्नानीलत्वादिकेन जातिरिति न च वाच्यं नीलो न होरक्त उत्पन्न इत्यादि प्रतीति न इत्तादेरुत्पादविनाश-
 शालितया नानात्वादयथा एक नीलनाशो जगदनीलमापद्यत न च नीलसमवायवरक्तसमवाययोरेव विनाशोत्पादविषयकोसौ प्रत्यय इति वाच्यं प्रती-
 त्यासमवायानुलेखात् ताद्यवन्तु प्रत्यक्षबाधिते अन्यथा घटादीनामप्येक्यप्रसंगात् ॥ उत्पादविनाशबुद्धेः समवायावतवेनत्वापत्तेः ॥ एतेन
 रसादिकं व्याख्याते चक्षुर्ग्राह्यत्वमिति ॥ ॥ चक्षुर्ग्राह्यं भवेद्रूपं द्रव्यादेरपलभकं ॥ ॥ चक्षुर्ग्राह्यविशेषगुण इत्यर्थः एवमप्यपि उपल-
 भकं उपलब्धि कारणं इदमेव वृणोति ॥ चक्षुषेति ॥ चक्षुषः सहकारि स्यात्तु चक्षुर्द्रव्यादिकं ननेकं च ॥ ॥ द्रव्यगुणसामान्यो नान्वाक्षुष-
 प्रत्यक्षप्रतिउद्भूतरूपं कारणं तद्रूपं चक्षुर्ग्राहीतरक्तनीलरक्तकबुरादिभेदादनेकप्रकारकं भवति ननु कबुरं कथमिति रक्तस्य इत्यनीलपीताद्या-
 र्थावयवो नतानीरूपो प्रत्यक्षत्वे प्रसंगात् नापि व्याप्यवृत्तिर्नीलादिरूपमुत्पद्यते व्याप्यवृत्तिर्जातीयगुणानामव्याप्यवृत्तित्वे विरोधात्
 तस्मान्नानाजातीयविरोधात् तस्मान्नानाजातीयरूपैरवयविनिविजानीयेचित्रं वातावच्छेदेनापि नीलोपलब्धिप्रसंगात् नापि व्याप्यवृत्तिर्नीलादिकमुत्पद्यते
 रूपभारभ्यते अतएवेकं चित्रमिति अनुभवोऽपि नारूपकत्वेनेतुर्गौरवात् इत्येव नीलादीनां पीताद्यां भेदप्रतिबंधकत्वे कल्पनादवयवि-
 निनपीताद्युत्पत्तिः एतेन स्पर्शोपि व्याख्यातः रसादिकमपि नाव्याप्यवृत्तिकितु नानाजातीयरसवदवयवैरारब्धेवयविनिरसाभावेपि न
 क्षतिनत्ररसनायावयवरसानेव गृह्यते रसनेन्द्रियादीनां द्रव्यग्रहे सामर्थ्याभावात् अवयविनिरसत्वेपि क्षतेरभावात् जलादिति
 ॥ ॥ जलादिपरिमाणो नु नित्यमन्यसह तुके ॥ रसस्तुरसमग्राह्यो मधुरादिरनेकथा ॥ सहकारिरसज्ञाया नित्यनादिव्यपूर्ववत् ॥ ॥

मुक्तांकी जलपरिमाणोचरूपंनित्यं एधिवीपरमाणुरूपंनित्यं। तत्रपाकेनरूपांतरोत्पत्तेः नहिद्वयस्यापाकानंतरंतदवयवोपकृत्युपलभ्यते नहि
वयवो रक्तकपालस्थकपालिकानीलाभवति एवंक्रमेणपरिमाणावपिपाकसिद्धेः अन्यत् जलतेजपरिमाणुस्त्वभिन्नंरूपंसहहेतुकं सैरेन
रूपयति सहकारिणि॥सहकारिरसज्ञायानित्यतादिचपूर्ववत्॥रसनज्ञानेरसःकारणमित्यर्थः पूर्ववदिति जलपरमाणोरसोनि
त्योन्यःसर्वोपरिसोनित्यइत्यर्थः गंधंनिरूपयति घ्राणग्राह्यइति॥घ्राणग्राह्योभवेद्गंधोघ्राणस्यैवोपकारकः॥॥उपकारकइति॥
घ्राणजव्याज्ञानेकारणमित्यर्थः स्पर्शंनिर्गुणोनिर्गुणः॥स्पर्शोनिर्गुणयति॥॥स्पर्शस्वर्गिः सौरभंचासौरभंचतदेवापारकीर्तितं
द्वियग्राह्यस्ववस्यादुपकारकः॥॥उपकारकइति स्पर्शानप्रत्यक्षेस्पर्शःकारणमित्यर्थः अनुस्मरति॥॥अनुस्मरति॥
लोहभेदात्सत्रिभिर्धोमतः॥कठिण्यादिक्षिप्तावेनित्यतादिचपूर्ववत्॥॥एधिव्यावायोश्चस्पर्शःनुस्मरतिः जलस्यशीतः
तेजस्यउष्णः॥कठिणसुकुमरस्पर्शोऽधिव्याएवेत्यर्थः कठिणत्वादिकेतुनसंयोगनो जातिविशेषः चक्षुर्ग्राह्यतापत्तेः पूर्ववदिति
जलतेजोवायुपरमाणुस्पर्शानित्या नदिनस्पर्शस्वनित्याइत्यर्थः॥एतेषारूपपरस्पर्शानानान्यत्रेति॥एधिव्याहिरूपपरसंगंधस्य
र्द्रापरावृत्तिः पावकसंयोगादुपलभ्यते॥नहिज्ञानधाविध्यायमानेजलेरूपादिकंपरावर्तते। नारेसौरभमौष्ठसंचान्वयव्यतिरे
काभ्यामुपाधरेवेति॥निर्णयते यवनःएधिव्योः शीतस्पर्शादिवत्तत्रापिद्वयं विमध्यपरमाणायैवपावकइतिवैशेषिका
दति तेषामारायः अवयविनावयव्यंयवयवेषुपाकानसंभवतिपरंतुवहिसंयोगानावयवविषुविनिष्ठेषुस्वतंत्रेषुपरमाणुषुपाकः पुनश्चयवकप
२४॥॥तत्रापिपरमाणोस्यात्पाकोवैशेषिकेन॥॥४२

रमाणुसंयोगात्तद्व्यणुकादिप्रक्रमेणपुनर्महावयवविपर्ययंतउत्पत्तिः तेजसाननिर्गुणवेगवशात्पूर्वव्यूहनाशोऽदितिब्रूहानरोत्पत्तिः।स्वेति॥अथव्यणुका
दिविनाशमाश्रयकतिभिःक्षणेः पुनरुत्पत्त्यादिमद्रवतीतिशब्दबुद्धिवैशिष्ट्यायप्रक्रिया॥तत्रविभागजविभागानांकीकारेनवक्षणात्तदंगीकारेविभागः
किंचित्सापेक्षोविभागजनयेत्तन्निरेषस्त्वत्कमेत्वं तत्रयदिद्रव्यांभकसंयोगविनाशविशिष्टकालमपेक्ष्यविभागजविभागस्यातदादशास्यणा अथ
द्रव्यनाशविश्वकालमवयववावेष्ट्यतदेकादशास्यणा तथाहि वहिसंयोगात्परमाणोर्कमेततः परमाण्वन्तरेणविभागस्ततआरंभकसंयोगनाशस्त
तोव्यणुकनाशस्ततः परमाणोऽद्यामादिनाशस्ततोऽरकोऽद्युत्पत्तिस्ततोऽद्रव्यांभानुगुणक्रियास्ततोविभागस्ततः पूर्वसंयोगनाशस्ततआरं
भकसंयोगस्ततोव्यणुकारव्यस्योत्पत्तिस्ततोऽपाद्युत्पत्तिः पुनरुत्पत्त्यामादिनाशक्षणेऽरकोऽत्यतिक्षणेवापरमाणोर्द्रव्यांभानुगुणक्रियास्तत
अग्निसंयुक्तेपरमाणोयत्कमेविनाशमन्तरेणगुणोत्पत्तिमन्तरेणचतत्रपरमाणोक्रियायांतराभावान्कमेवतिकमेतरात्तुत्पत्तिः निर्गुणेद्रव्यागुण
क्रियानुसृतश्च तथापिपरमाणोऽद्यामादिनिर्गुणसंयुक्तसंयुक्तोद्युत्पत्तिरितिचेत् नपूर्वमादिद्रव्यसंख्यापिरूपांतरहेतुत्वात् अथदृशक्षणा स
चारंभकसंयोगविनाशविशिष्टकालमपेक्ष्यविभागजविभागजनैतसतिस्यात् तथाहि वहिसंयोगात्तद्व्यणुकारंभकपरमाणोक्रियांत
तोविभागस्ततोऽरंभकसंयोगनाशस्ततोव्यणुकनाशविभागजविभागोत्पत्त्यामनाशोत्ततोऽरकोऽत्युत्तरसंयोगोत्ततोवहिनोद
नजन्यपरमाणुकमेणोनाशस्ततोऽदृशदाससंयोगात् द्रव्यांभानुगुणक्रियातेकतोविभागस्ततश्चपूर्वसंयोगनाशस्ततआरंभक
संयोगस्ततोव्यणुकोत्पत्तिरथरकोऽसतिः अथैकादशीलक्षणा वहिसंयोगात्परमाणोर्कमेततोविभागस्ततोऽद्रव्यांभकसंयोग

मुक्ताब्दी० तन्नाशकादिकल्पनेगोरवाक्कायवान्निखयवस्येवागुणस्वरूपेनसः कल्पनादितिसंक्षेपः॥ इतिद्रव्यप्रदायव्याख्यास
माप्ता॥ इत्यनिद्रुप्यगुणान्निद्रुपयति॥ अथेत्यादिना॥ गुणत्वजातेकिमानमितिचेन्नु॥ इदं॥ इत्यकर्मभिन्नेसामान्यवति
कारणतासाकिंचिद्रुमावच्छेद्योनिर्वच्छेद्यकारणतायाअभावात्॥ नहिद्रुत्वादिकंसत्तावत्तत्रावच्छेदिका॥ नूनानिरित्तं
रावृत्तितादतन्नुविशत्यनुगतेवाच्यं॥ तदेवगुणत्वमिति॥ इत्यत्रि॥ तादृति॥ अथद्रव्यात्रिताज्ञेया॥ ॥ यद्यपिद्रव्यात्रित
त्वेनलक्षणंकर्मादावतिव्याप्तेस्तथापिद्रव्यत्वयाप तावच्छेदकंसत्ताभिन्नजातिमत्वंतदर्थः॥ भवतिहिगुणत्वद्रव्य
व्यापकतावच्छेदकंसत्तागुणानामिति॥ इत्येवंकर्मत्वंवानद्रव्यत्वस्यव्यापकतावच्छेदकंसत्तागुणादोद्रव्यकर्मणो
भावात्॥ इत्येवंसामान्यत्वादिकंवानजातिरितितद्व्युदासः निर्गुणाइतिनिर्गुणत्वंकर्मोदावपितथापिसामान्य
वत्येकमोन्यत्वेचसतिनिर्गुणत्वंबोध्यं॥ जात्यादिकंसामान्यवत्त्वं॥ कर्मणोनेकमप्यत्वं॥ इत्यस्यनिर्गुण
त्वमिति तत्रनातिव्याप्तिः॥ निश्चिन्ताइतिस्वरूपकथनंनतुलल्लक्षणं गगनादावतिव्याप्तेः मूर्तेगुणाइति ॥ एते
निर्गुणानिःकियागुणाः॥ रूपरसस्पर्शगंधोपस्त्वमपरत्वके॥ धर्माधर्मो भावनावशब्दो
बुद्ध्यादयोपिच॥

तेगुणाः सर्वेविद्वद्भिः परिकीर्तिताः॥ संख्यादिश्रविभागान्ताउभयेषांगुणोमतः॥ ॥ अमवेगेनास्थितस्थापकोत्पुपलक्षणा
यः॥ अमूर्तेषुनवतेतइत्यर्थः॥ लक्षणंतुतावदन्यान्यत्वं॥ एवमप्येयि॥ उच्येतमिति॥ अमूर्तामूर्तेगुणाइत्यर्थः॥ संयोगश्चविभागश्च
संख्यादिवादिकानथा॥ द्विपृथक्तादयस्त्वच्छेदेतेनेकात्रितागुणाः॥ अनेकात्रिताइति॥ संयोगविभागद्विवादीनिद्विरुत्तिनित्रि
त्वंचतुष्टादिकंत्रिचतुरादिरुत्तीतिबोध्यं॥ अतःशेषेति॥ अतःशेषगुणाः सर्वेसत्ताएकैकवत्त्वयः॥ ॥ रूपरसगंधस्पर्शो
पपरिमाणिकपृथक्त्वपरत्वापरत्वबुधिसुरवदुःखेष्टाद्वेषप्रयत्नाइत्यर्थः॥ गुरुत्वद्रवत्वस्नेहसंस्कारदृष्टदृश्याइत्यर्थः॥ बुद्ध्यादीति॥
॥ ॥ बुद्ध्यादिषट्कंस्पर्शाताः स्नेहः सोसिद्धिकोद्रवः॥ अदृष्टभावनाशब्दामतविशेषिकागुणाः॥ संख्यादिरपर
त्वांतोद्रवोनेमितकस्तथा॥ गुरुत्ववेगोसामान्यगुणाएतेप्रकीर्तिताः॥ संख्यादिरपरत्वांतोद्रवत्वस्नेहएवच॥ ॥
बुधिसुरवदुःखेष्टाद्वेषप्रयत्नाइत्यर्थः॥ द्रव्योद्रवत्वं॥ वैशेषिकाइति॥ विशेषाएववैशेषिकाः स्वार्थेठक्॥ विशेषगुणा
इत्यर्थः॥ ॥ इतिद्वयेति॥ एतेतुद्राद्रियग्राह्याअथस्पर्शातशब्दकाः॥ ॥ चक्षुषात्ववापिग्रहणयोग्यत्वात्॥ वा
निर्वाह्येकैकद्रियग्राह्यागुरुत्वादृष्टभावताः॥ अनीन्द्रियाः॥ ॥ रूपादीनोचक्षुषादिग्राह्यत्वात्॥ विभूनामिति॥ ॥ विभूनांतुयेस्यु

मुक्ताः कीदृशैश्चिषिका गुणाः ॥ बुद्धिः सुरवदुस्वेष्टादिष्वयत्नधर्माधर्मभावनाशब्दाद्वयार्थः ॥ अकारणेति ॥ अकारणगुणोत्पन्ना एते तु परिक-
 रितः ॥ अपाकजास्तस्पर्शादिद्रवत्ववन्तथाविधं ॥ स्नेहवेगगुरुत्वेकपृथक्परिमाणकं ॥ स्थितिस्थापकइत्येतेस्युः कारणगुणोद्भवाः ॥ संयो-
 गस्त्रविभागस्त्रवेगस्त्रेतेतुकर्मजाः ॥ स्वरांतपरिमाणैकपृथक्स्नेहशब्दे ॥ भवेदसमवायित्वमथवेचिषिकेगुणे ॥ आत्मनोस्तिनिमित्त-
 त्वमुत्सर्पशगुरुत्वयोः ॥ वेगेपिचद्रवत्वेचसंयोगादिद्वयेतथा ॥ अकारणेनकार्येयेगुणाः उत्पाद्यन्तेतेकारणगुणपूर्वकारूपादये-
 यश्यन्ते ॥ बुद्ध्यादयस्तनतादृशा आत्मादेः कारणाभावात् ॥ पाकजरूपादीनां कारणगुणपूर्वत्वाभावादपाकजा इत्युक्तं ॥ तथाविधं ॥
 अपाकजभवेदसमवायित्वमिति घटादिपरसंगेऽस्यशोः कपालादिनूपरसस्पर्शोभ्योभवति ॥ एवं कपात्तादिवरिणाणाद्यसम-
 वायित्वं ॥ शब्दस्यापिदितायेश्वरप्रतिनिमित्तत्वमिति बुद्ध्यादीनामिति निमित्तत्वोभावः ॥ द्विचैवेति ॥ द्विधैवकारणत्वंस्यादथप्रदिशिकोभवेत् ॥
 ॥ वेगेपिकोविभुगुणः संयोगादिद्वयेतथा ॥ असमवायिकारणत्वंनिमित्तकारणं ॥ तथाहि ॥ उत्सर्पशोत्सर्पशस्यासमवायिपाकजेनि-
 मित्तं ॥ गुरुत्वं गुरुत्वपतनयोरसमवायिप्रतिघातेनिमित्तं वेगेवेगस्पर्शदयोरसमवायी अभिघातेनिमित्तं द्रवत्वस्यदनयोरसमवायिसंग्रहेनिमि-
 त्तं ॥ वेगेपिसेस्पर्शोवेनिमित्तं भेदाकाशसंयोगोसमवायी ॥ ब्रह्मदलहयविभागः शब्देनित्तवंशदलाकाशविभागोसमवायीति प्रदिशिकः ॥ अथ-
 व्युत्पत्तिः चक्षुरिति ॥ नृपत्वंजातिरक्तप्रत्यक्षसिद्धारूपशब्दोक्तेरिवी प्रतीतिर्नास्तिइतिचेन्मास्तनूपशब्दप्रयोगस्तथापिनीलपीतादिष्वनुगत-
 जातिविशेषेषु नवसिद्धैरेव नृपशब्दप्रयोगेपिनीलोवर्णः पीतोवर्णश्चिन्ताशब्दोक्तेरिवी प्रतीतिरस्यैव एवनीलत्वादिकमपिप्रत्यक्षसिद्धं नैव

संशयाभावात् ॥ रदानीक्रमप्राप्तमनो निरूपयति ॥ साक्षात्कारेसुरवादीनां कारणमनउच्यते ॥ एतेनमनसिप्रत-
 माणंदर्शयति ॥ तथाहि ॥ सुरवसाक्षात्कारः सकर्णकोजन्यसाक्षात्कारत्वाच्चाक्षुषसाक्षारवदित्यनेनमनसः कर-
 णस्वसाधेः नैवेवदुःखादिसाक्षात्काराणामपिकारणांतराणिस्थुरितिवा ॥ लाघवादेकस्यैवसकलसाक्षात्का-
 रकरणतयासिद्धेः ॥ एवंसुरवादीनामसमवायिकारणसंयोगाश्रयतयामनःसिद्धिर्बोद्धव्या ॥ मनसोपुत्प्रेम-
 णमाह ॥ अयोगपथ्याज्ञानानंतरस्यापुत्वमिहोच्येत ॥ अयोगपथ्यादिति ॥ ज्ञानानां चाक्षुषरासनादीनामयोगपथ्यं
 एककालोत्पत्तिर्नास्तीत्यनुभवसिद्धं ॥ तत्रानानेन्द्रियाणां सत्यपिविषयसन्निधानेयत्संबंधोदेकेन्द्रियेणज्ञानमुत्पाद्यतेयदसं-
 बंधाच्चत्वगादिभिः परैर्ज्ञानेनोत्पद्यतेतन्मनः ॥ विभुत्वेचासन्निधानंनसंभवतीतिनविभुमनः ॥ तच्चतदानीमदृष्टविशेषो-
 द्घोषविलंबादेवतद्ज्ञानविलंबद्वयं ॥ तथासतिचक्षुरादीनामपिकल्पनापत्तेः ॥ ननुदार्थशक्तौ भक्षणादीनानाच-
 नभाजांचकथमेकज्ञानानेन्द्रियजज्ञानमितिवा ॥ मनसोनीलाघवाद्भट्टिनिनानेन्द्रियसंबंधान्नानाज्ञानोत्पत्त्याद्वयलशत-
 पत्रभेदावियोगपथ्यप्रत्यक्षस्यभ्रान्तत्वात् ॥ नचमनःसकोचविकाशशालित्वादुभयोत्पत्तिरस्तीतिवा ॥ नानावय-

१ येन तत्र तद्वत्ता योग्यता परिकीर्तिता ॥ ॥ पदा ४९
 मुक्ता ० यदति ॥ एकपदार्थपरपदार्थसंबन्धो योग्यतेत्यर्थः ॥ तज्ज्ञानाभावाच्च बहिर्नासिंचतीत्यादौ नशाद्वबोधः ॥ नन्वेतस्यायोग्यता
 ५ तज्ज्ञानं शाब्दबोधात् प्राक् सर्वत्र न संभवति ॥ वाक्यार्थस्यापूर्वत्वादिति चेन्न तस्य दार्थस्मरणे सति क्वचित्संशयः तत्र
 तज्ज्ञानं ५ तस्य क्वचिन्निश्चयस्य ह्यस्यापि योग्यता ज्ञानस्य संभवात् ॥ नव्योस्तु योग्यता ज्ञानं शाब्दबोधेन कारणं बहिर्नासिंचती
 त्यादौ सेके बहिर्करणकत्वाभावपूपा योग्यतानिश्चयेन प्रतिबंधान्नशाद्वबोधः ॥ तदभावं निश्चयस्य लौकिकस्य
 तज्ज्ञानं ५ निर्णयैक्यं न्यदोषविशेषाज्जन्यं मात्रे प्रतिबंधकत्वाच्छब्दप्रत्यपि प्रतिबंधकत्वं सिद्धं ॥ योग्यता ज्ञानविलंबाच्छा
 द्बविलंबोऽसिद्ध इत्याहुः ॥ आकाशां निर्वर्ति ॥ यस्य देन विना न्यस्याननुभावकता भवेत् ॥ आकाशावत्तुरिष्टा तु ता
 स्यैव परिकीर्तिता ॥ ॥ यस्य देनेत्यादि ॥ येन पदेन विना यस्य स हस्याननुभावकत्वं तेन सह तस्याकांक्षेत्य
 र्थः ॥ क्रियापदे विना कारकपदेनान्वयबोधं जनयतीति तेन तस्याकांक्षा ॥ वस्तुनस्तत्क्रि
 याकारकपदानां सन्निधानमासत्याचरितार्थः ॥ परंतु घटकर्मता बोधं प्रतिघटपदोत्तरद्वितीयादौ

कांक्षान्नान् कारणं तेन घटः कर्मत्वं मानयनं रुतिरित्यादौ नशाद्वबोधः अयमेति पुत्रो राज्ञः पुरुषोपसार्थतामित्यहो
 पुत्रेण सह राजपदस्य तात्पर्यग्रहात्तेनैवान्वयबोधः ॥ पुरुषेण सह तात्पर्यग्रहे तु तेन सहान्वयः स्यादेव तात्प
 र्यनिर्वर्ति ॥ ॥ वक्तुरिष्टेति ॥ ॥ वक्तुरिष्टा तु तात्पर्यपरिकीर्तिता ॥ ॥ यदि सत्यं ज्ञानं न स्यात्तदा सैव वमा ताः
 नयेत्यादौ क्वचिदम्बस्य क्वचिच्चलवणस्य बोध इति न स्यात् ॥ न च तात्पर्यग्राहकाणां प्रकरणादीनां शाब्दबोधे
 कारणमेव स्थितिवाच्यं ॥ तेषामननुगमात् ॥ तत्पर्यज्ञानजनकत्वेन तेषामनुगमे तात्पर्यज्ञानलाघवात् कार
 णमस्तु इयंच वेदस्थले पि तात्पर्यज्ञानार्थमीश्वरः कल्पते ॥ न चात्राध्यापकतात्पर्यज्ञानं कारणमिति वाच्यं ॥
 सर्गादौ वध्यापकमावात् ॥ न च प्रलयश्च न स्ति कुतः सर्गादिरिति वाच्यं ॥ प्रलयस्यागमप्रतिपाद्यत्वात् ॥
 इयंच शुक्वाक्ये विद्विष्यतात्पर्यज्ञानं कारणं विसंवादि शुक्वाक्ये तु त्रिदशयितुरेव तात्पर्यस्य ता
 नं कारणं अन्येतु नानार्था क्वचिदेव तात्पर्यज्ञानं कारणं ॥ तथा च शुक्वाक्ये विनैव तात्पर्यज्ञानं

दे

सुक्ता०

६

बोधः वेदेत्यनादिमीमांसापरिशोधिततैकर्थावधारणं इत्याहुः ॥ पूर्वमनुभवस्मरणे तत्तत्स्मरणं न स्यात् भेदादुच्येद्वे विद्यमुक्तं ॥
तत्रानुभवप्रकारादर्शिताः सुगमतया स्मरणं न दर्शितं ॥ तत्र हि पूर्वानुभवः कारणं ॥ अत्र केचिदनुभवत्वेन न कारणत्वं किंचित्तु ज्ञानत्वे
न ॥ अन्यथा स्मरणोत्तरं स्मरणं न स्यात् ॥ समानप्रकारकस्मरणेन पूर्वसंस्कारस्य विनिर्दिष्टत्वात् ॥ मन्मते तु तेनैव स्मरणेन पूर्वसंस्कार
स्कारस्येतरद्वारा स्मरणोत्तरं जन्यत इत्याहुः ॥ तत्तत्पत्रसमूहालंबनोत्तरं ॥ घटपदानां क्रमेण स्मरणमजनिष्टसकलविषयकस्म
रणतु नाभूत् ॥ तत्र फलस्य संस्कारनाशकाभावात् ॥ कालस्य रोगस्य चरमकलमस्य वा संस्कारनाशत्वं ॥ तथा च न क्रमिक
स्मरणानुपपत्तिः न च पुनः पुनः स्मरणादुत्तरसंस्कारानुपपत्तिः ॥ इदियुद्धो धसमवधानस्य दार्ढ्यं पदात्वात् ॥ न च विनि
गमनाविरहादिव ज्ञानत्वेनापि जनकत्वं स्यादिति वाच्यं ॥ विशेषधर्मे व्यभिचारज्ञाने सामान्यधर्मेणान्यथा सिध्यत्वात् ॥
यकमन्यथा धर्मत्वाद्दंडस्य भ्रमिद्वारा द्रव्यत्वेन नृपेण न कारणत्वं न चोत्तरालिकस्मरणानां संस्कारनाशत्वं सशयाद्यभि
रसंशयसंस्कार इति वाच्यं ॥ अनंतरं स्मरणेन नाशकल्पनापत्या चरमस्मरणस्यैव संस्कारनाशकत्वेन न व्यभिचार

यं बोधा

नत्येकपदसंस्कारे चरमं तावद्विषयं कस्मरणस्याव्यवधानेनोत्पत्तेः ॥ नानासन्तिकर्षेरेकप्रत्यक्षस्यैव नाना
संस्कारैरेकस्मरणोत्पत्तेरपि संभावात् ॥ तावत्पदसंस्कारसहितचरमवर्णज्ञानस्योद्योयकत्वात् ॥ कथमन्यथाना
नावर्णकपदस्मरणं ॥ परंतु तावत्पदार्थानां स्मरणादेकदेवरवलेकपोतन्यायात् ॥ तावत्पदार्थानां क्रियाकर्मभावेनान्वय
बोधस्वरूपः शाब्दबोधाभावति इति केचित् ॥ परंतु यद्येकाक्षितुं योग्यं सन्निधानं प्रपद्यते ॥ तेनोन्वितः स्वार्थः पदेरेवाव तेन ४
गम्यते ॥ तथा चरं वडवाक्यानि तत्र तथैव पदार्थस्मृत्या महावाक्यार्थबोध इत्याहुः ॥ एतेन तावद्दर्शनाभिव्यंग्यः पद
स्फोटोपि निरस्तः ॥ तत्र तावद्दर्शनसंस्कारसहितचरमवर्णोपलब्धेन तद्व्यंजकेनैवोपपत्तेरिति दं बोध्यं ॥ यत्र द
रमित्युक्तं तत्रापि घेहीत्यादिपदस्य ज्ञानादेव बोधः ॥ ननु पिधानादिनृपार्थज्ञानात् पदजन्यपदार्थोपस्थिते स्त
शाब्दबोधे हेतुत्वात् किंच क्रियाकर्मपदानां तेन तेनैव सहसा कांक्षत्वात् क्रियादेव विभाव्यं बोधस्यात् ॥ तथापि
येभ्य इत्यादौ स्पृहयतीत्यदिषदाध्याहारं विना चतुर्थ्यनुपपत्तेः पदाध्याहार आवश्यकः ॥ योग्यतां निर्वर्त्ति ॥ पद

मुक्ता०

३

ति ६

चयि

तु॥ यदि तत्रैकदेशान्वयो न स्वीक्रियते तदा नदीपदस्य गभीर नदीतीरे लक्षणा ॥ गभीरपदं तात्पर्यं ग्राहकं ॥ बहुजोहा
व्येवं ॥ तत्र हि चित्रगुपदादौ यद्येकदेशान्वयः स्वीक्रियते तदा गोपदस्य गोमतिलक्षणा ॥ गविचित्राभेदान्वयः ॥ य
दित्वेकदेशान्वयो न स्वीक्रियते तदा गोपदस्य चित्रगोमतिलक्षणा चित्रपदं तात्पर्यं ग्राहकं ॥ तत्सुरूपेण पूर्वपदे लक्ष
णा ॥ तथा हि ॥ राजपुरुषादिपदे राजपदार्थेन पुरुषादिपदादिर्यस्य साक्षात्पदान्त्वयः ॥ निपातान्तिरिक्तेनामार्थयोर्भेदे
नान्वयबोधस्यायुत्पन्नत्वात् ॥ अन्यथा राजपुरुष इत्यत्रापि तथान्वयबोधस्यात् ॥ चटो न पट इत्यादौ चटपटाभ्या
नप्रार्थस्य साक्षादेवान्वयान्निपातान्तिरिक्तेति नीलोचन इत्यादौ नामार्थयोरभेदसंबन्धेनान्वयबोधेनेति ॥ नच
राजपुरुष इत्यादौ तु प्रविभक्तेः स्मरणं कल्पमिति वाच्यं ॥ अस्मृतविभक्तेरपि ततो बोधो दयात् ॥ तस्माज्जिह्वाप
दादे राजसंबन्धिनी लक्षणा ॥ तस्य पुरुषेण सहाभेदान्वयः ॥ द्वंद्वे तु रवदिरौघिं धीत्यादौ धवः रवदिरस्य वि
भक्त्यर्थद्विव प्रकारेण बुध्यते ॥ तै न लक्षणा ॥ नच साहित्ये लक्षणेति वाच्यं ॥ साहित्यमून्ययो रपि द्वंद्वदर्श
नान् ॥ नचैकक्रियात्वरूपं साहित्यमस्तीति वाच्यं ॥ क्रियाभेदे पि धव रवदिरौघिं धी पश्येत्यादिदर्श

३

धव ३

३

३

३ अत्र नीलपदलक्षणा तु गुणवाचकस्य गुणवत्पि इति शक्तिरिति
कोशाभिप्रायेण

साधुन्यकामौ

कथं समाहारबोधस्यर्थः

ति ५

वा १

वर

बभ्रुः

त्यर्थमि ३

नान् ॥ साहित्यस्यानुभवाच्च ॥ अतएव राजपुरोहितौ यजेयातामित्यत्र लक्षणाभाद्विद्वद्वाग्राप्रीयते तस्मात्साहित्यादिकं
भार्थः किंतु वास्तवो भेदो यत्र तत्र द्वंद्वः ॥ नच नीलचटयोरभेद इत्यादौ क मिति वाच्यं ॥ तत्र नीलपदस्य नीलत्वचटपद
स्य चटत्वे लक्षणा अभेदस्य चाश्रयाभेद इत्यर्थान्न समाहारद्वंद्वे तु यदि समाहारोऽथ नुभूयत इत्युच्यते तदा हि न कुल
मित्यादौ परपदे हि न कुल समाहारे लक्षणा ॥ पूर्वपदं तात्पर्यं ग्राहकं नच भेरीमृदंगवादय इत्यत्र कथं समाहारस्य
पेक्षा बुद्धिबोधोपरूपस्य वादनासंभवादि वाच्यं ॥ परंपरासंबन्धेन तन्वयात् ॥ एवं पंचकलीत्यादावपि ॥ परे
त्वहि न कुलमित्यादौ वहिर्न कुलश्च बुध्यते ॥ प्रत्येकमेकत्वा न्वयः समाहारसंज्ञा च यत्रैकत्वं न पुंसकत्वं च प्राणि
तूर्येत्यादिसूत्रेणोक्तं तत्रैव ॥ अन्यत्रैकवचनमासाधित्याह ॥ पितरौ चरुं रोवित्यादौ पितृपदेऽनन कदं प
त्वात्पुरुषपदेन स्त्रीजनकदं पत्योर्लक्षणा एव मन्यत्रापि ॥ चटा इत्यादौ तु न लक्षणा ॥ चटत्वेन रूपेण न
नाचटोपरि स्थिति संभवात् कर्मधारयस्थले तु नीलोत्पलमित्यादौ अभेदसंबन्धेन नीलपदार्थ उत्पल

स्वाश्रयवृत्तिरूपेण

पुक्ता०

४

पेक्षितस्तणे

दोर्थप्रकारः॥ तत्र च न लक्षणा॥ अतरेव निषादस्य पतिं याजयेदित्यत्र न तस्य पुरुषो लक्षणापत्तेः॥ किंतु कर्मधारयो लक्षणाभावात् न च नै निषदस्य संकरजाती स्ववेदानधिकारायाजना संभव इति वाच्यं निषादस्य विधायुक्तेस्तन एव कल्पनायत्वात्॥ लाघवेन मुख्यार्थान्वयेन दनुपपत्त्या कल्पनायाः फलमुखे गौरवतया॥ दोषत्वादिति उ पकुंभमर्धपि प्लुत्यादौ परपदेन संबन्धितलक्षणा॥ पूर्वपदार्थप्रचानतया चान्वयबोध इति ह्यसमासेन द्वा विशक्तिः॥ पदशतैरेव निर्विहादिति॥ आसत्तिर्योग्यताकांक्षातात्पर्यज्ञानमिष्यते॥ कारणं॥॥ आसत्तिः योऽसत्तिर्योग्यताकांक्षाज्ञानं तात्पर्यज्ञानं च शाब्दबोधे कारणं॥ तत्रासत्तिपदार्थमाह॥॥ सन्तिधानं तु पद योग्यताज्ञानमाकांक्षाज्ञानं तात्पर्यज्ञानं च शाब्दबोधे कारणं॥ तत्रासत्तिपदार्थमाह॥॥ सन्तिधानं तु पद स्यासत्तिरुच्यते॥॥ यत्पदार्थेन सह यत्पदार्थस्यान्वयोरसंवधानेनोपास्थितिः शाब्दबोधे कारणेन गिरिर्भुक्त मग्निमान् देवतदत्तेनेत्यादौ न बोधः॥ आसत्तिभ्रमेण शाब्दभ्रमाभावेऽपि न क्षतिः॥ ननु छेत्रीये त्रेकुंडलीवास स्वादेव दत्त इत्याद्युक्तं तत्रोत्तरपदस्मरणेन पूर्वपदस्मरणस्य नोशादव्यवधानेनोत्तरपदस्मरणसंभव इति चेत्त॥

सार्थ२
यो३
नि
बोध४

रूप्युपधाते कलक्षणा॥ सर्वतोदधिरक्षायस्तात्पर्यविषयत्वात्॥ एवं छत्रिणो धांतात्पदो छत्रिपदस्यैकसार्थवाहितलक्षणा॥ इयमेवाज हस्वार्थलक्षणेऽप्युच्यते एवैवाहितेन नृपेण छत्रितदन्वयोर्वाचात्॥ यदि चान्वयानुपपत्तिर्लक्षणा बीजस्यातदा क्वचिद्गोपदस्य ती रे क्वचिद्गोपदस्य मत्स्येदो लक्ष्मिर्तिनियमानस्यात्॥ इदं तु बोध्यं॥ शक्यार्थसंबंधो यदि तीरे नृपेण गृहीतस्तदा तीरे नृपेण बोधः॥ यदि तु गंगातीरे नृपेण गृहीतस्तदा तेनैव नृपेण स्मरणं॥ अतएव लक्ष्यतावच्छेदकलक्षणा॥ तत्र प्रकारकस्य तत्र लक्षणा विनाप्युप तः परंतु एव क्रमेण शक्यावच्छेदकेऽपि न शक्तिर्न स्यात्तत्र प्रकारकशक्यार्थस्मरणं प्रति तत्तस्य सामर्थ्यस्यैव चत्वादिति विभावनीयं॥ यत्र तु शक्यार्थस्य परंपरौ न संबन्धनूपा लक्षणा सा लक्षितलक्षणेऽप्युच्यते॥ यथा द्विरेकादिपदे रेकद्वय संबन्धो भ्रमरपदे ज्ञायते॥ भ्रमरपदस्य च संबन्धो भ्रमे ज्ञायते तत्र लक्षितलक्षणाः सुखं किंतु लाक्षणि कं पदं नु भावको लाक्षणिकार्थस्य शाब्दबोधे नुपदोत्तरं कारणं॥ शक्तिलक्षणान्यतरसंबन्धेनेतरपदार्थान्वितशक्यार्थशाब्दबोधे च यत्र मतिपदानां सामर्थ्यावधारणात्॥ वाक्ये तु शक्तिरभावाच्छक्यसंबन्धनूपा लक्षणापि नास्ति॥ यत्र तु गभीरायां नद्यां नद्यां पयोषड्युक्तं तत्र नदीपदस्य नदीतीरे लक्षणा गभीरपदार्थन्यासाहान्वयः॥ क्वचिदेकदेशान्वयस्य स्वीकृतत्वा स्ववाच्यरेफद्वयवहितपदवाच्यत्वरूपा

मुक्तक

१

दो

वति॥ क्वचित्सुसनिबाधकेत्यज्यते॥ यथावेयाकरणे राख्यातस्य कर्तरि शक्तिरुच्यते॥ चैत्रः पञ्चतीत्यां कत्रां सह चैत्रस्याभेदेनाच्यते॥ तच्च गौरवात्त्यज्यते॥ किन्तु इत्येतौ शक्तिर्लघुवान्॥ इति चैत्रादौ प्रकाराभूयमासते॥ नच कर्तुरनभिधाना चैत्रादिपदानां तृतीयास्यादिति वाच्यं॥ कन्तु सरख्या नभिधानस्य तत्र तत्र त्याज्यं॥ सरख्याभिधानं च कर्मत्वाच्च नवरुधः प्रथमां तपदोपस्थाप्य॥ कर्मत्वादीस्य इतरविशेषणत्वतास्य विषयत्वमर्थः॥ तेन चैत्र इव गच्छतीत्यादौ न चैत्रे सरख्यान्वयः॥ यत्र कर्मदो न विज्ञापणत्वतास्यैतद्वारणाय प्रथमांतेति॥ यद्वा॥ धात्वर्थोतिरिक्ताविशेषणत्वप्रथमद्वलार्थः॥ तेन चैत्र इव गच्छतीत्यत्र चैत्रादेर्वारणं॥ स्तोकां च तीत्यादौ स्तोकादेर्वारणाय द्वितीयदलं॥ तस्य द्वितीयातोपस्थाप्यत्वात्तद्वारणं॥ एवं व्यापारेपिन शक्तिर्गौरवम्॥ रथोगच्छतीत्यादौ व्यापारे अग्रयत्वेनालक्षणा॥ जानातीत्यादौ त्वाग्रयत्वेन त्रयतीत्यादौ प्रतियोगित्वेन त्रुहलक्षणा॥ उपमां नाद्यथाशक्तिर्यहस्योक्तं॥ एवं कोशादपि शक्तिग्रहः॥ सति बाधकेत्यज्यते॥ यथानीलादिपदानां नीलद्रुपादौ नीलादिविशिष्टे च शक्तिः कोशेन व्युत्सादिता तथापि नीलाद्यवन्तीलादौ शक्तिः॥ नीलादिविशिष्टतुल्यक्षणेति॥ एवमाप्तवाक्यादपि यथाकोकिलः पिवत्यव्यव्यादिशब्दादपि कपदो शक्तिग्रहः॥ एवं व्यवहारादपि॥ यथा प्रयोजकवृत्तेन घटमोनयेत्युक्तं तच्छ्रुत्वा प्रयोज्यवृत्तिनयेत्यानीतिः॥ तद्व्यवहारपाठ्यो बाधेन घटानयनं नूतनकार्यं घटमानयति शब्दप्रयोज्यमित्यवधारयति॥ तच्च घटेन ये गामानयेत्यादिवाक्यादौ व्यापारो व्यापारो घटादिपदानां कार्योन्विते घटादौ शक्तिर्गृह्यति॥ इत्येव नीलाद्यवद्व्यादिशब्दान्तराद्व्यवहारः॥ घटादिपदानां कार्यो

प्रयोजक

योग्यः

क्वचि

?

१

भूतले

२१

विनष्टादिबोधे सामर्थ्यावधारणात्॥ कार्यबोधप्रतिबलिङ्गानां सामर्थ्यादभावात्तत्राह बोधशक्तिकेचित्॥ तन्न प्रथमतः कार्योन्वितघटादौ शक्त्यवधारणोपलक्षणेन पश्चात्तस्य परित्यागोचित्यात्॥ अतरेव चैत्रपुत्रस्तेजातः कन्यातिगर्भिणीत्यदौ मुखप्रसादमुखमातिन्याभ्यां सुखदुःखे अमुनायतत्कारणत्वेन परिशेषाद्वा बोधनिर्णयतमेतु तया शब्दमवधारयति॥ तथा च व्यभिचारत्वात् कार्योन्वितशक्तिः॥ नच तत्र तत्र पश्येत्यादि शब्दोत्तरमव्याहृत्य॥ मानाभावात्॥ चैत्रपुत्रस्तेजातो मृतइत्यादौ तदभावाच्च॥ इत्थंचलाचवादनित्तघटेपि शक्तियत्काचटपदस्य घटमात्रे शक्तिमवधारयति॥ यथा यवमथ मधुसूतं बतितस्य त्रयवपदस्य दीर्घश्रुक् विशेषे आर्याणां प्रयोगः॥ कंगोचस्तेषां॥ तत्र हि माप्राप्त्या बोधयोग्यायते अथेते मोदमाना इवाधिष्ठेतीति वाक्यशेषादीर्घश्रुके निर्णयिते॥ कंगोतु शक्तिर्बोध्ययोगः॥ नानाशक्तिकल्पना गोस्त्री त॥ हरिपादौ विनिगमकाभावान्नानाशक्तिकल्पने॥ एवं विवरणादपि शक्तिग्रहः॥ विवरणतु तत्समानार्थकपदार्थकथनेन यथा घटोस्तीत्यस्य कलशोस्तीत्यनेन विवरणे चरपदस्य कलशे शक्तिग्रहः॥ एवं पञ्चतीत्यस्य पाकं करोतीत्यनेन विवरणादाख्यातस्य यत्तार्थत्वे कल्पते एवं प्रसिद्धपदस्यान्तिव्यादपि शक्तिग्रहः॥ इह सहकारतरो मधुरपिके रोतीत्यादौ पिकपदस्यैव शक्तिग्रह इति॥ तत्र जातवैवशक्तिर्न तु व्यक्तौ॥ व्यभिचारादान्त्याच्च॥ व्यक्तिविना शक्तिमाना नानुपपत्तिरिति चेत्॥ तन्न॥ शक्तिविना व्यक्तिमाना नुपपत्तेः॥ नच व्यक्तौ लक्षणा॥ अनुपपत्तिप्रतिसंस्थाने विनापि व्यक्तियुक्तबोधात्॥ नच व्यक्तिशक्तावान्त्यं॥ सकलव्यक्तौ एकस्या एव शक्तिस्वीकारात्॥ नच ननु गमः॥ गोस्त्रीदेरे बानुगमकत्वात्॥ किंच गोः शक्येति शक्तिग्रहो यदि तदा व्यक्तौ शक्तिः॥ यदि तु गोस्त्री शक्यमिति शक्तिग्रहस्तदा गोत्वप्रकारकपदपि स्मरणे शब्दबोधेन न स्यात्॥ समानप्रकारकत्वेन शक्तिज्ञानस्य पदार्थस्मरणे शब्दबोधेन प्रतिबहेनुत्वात्॥ किंच गोस्त्रीपदि

न३

मा

शक्तिः

पदोत्तरं

कोकिले

प्रकार

यथा गोपदमंडपादिपदं॥ यत्र त्वयवशक्तिविषये समुदायशक्तिरप्यस्ति॥ तद्योगवृद्धं॥

[illegible]

x कुमुदत्वेन बोधेन तात्पर्यं ७

* पदभावेपिमौनिल्लोकादोशाद्वेबोधात्॥पदा*
 * र्यधीरिति॥पदजन्यपदार्थस्मरणेव्यापारः॥५*

श्री॥ उपमितिः स्यादप्यति॥ ग्रामीणस्येति॥ ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यन्तो गवयादिके॥ सादृश्यधीर्गवादिनां यास्यावेत्सादृशमन॥ यत्र
आरूपकेन केनचिद्ग्रामीणाद्योक्तं गोसदृशगवयपदवाच्यमिति॥ पञ्चाञ्च ग्रामीणनकुविदरव्यादौ गवयोदृष्टः॥ तत्र गोसादृश्यज्ञाने यज्ज्ञानं
तदुपमितिकरणं॥ तदनंतरं गोसदृशगवयपदवाच्यमिति अतिदेशवाक्यार्थस्मरणं यज्ज्ञायते तदेव व्यापारः॥ दनंतरं गवये गवपदवाच्यता
ज्ञानं यज्ज्ञायते॥ तदुपमितिः॥ नत्वयं गवयपदवाच्यमिति उपमितिः॥ गवयांतरं शक्तिग्रहापनावप्रसंगात्॥ शाब्दबोध्यप्रकारदर्शयति॥
पदज्ञानं ह्यिति॥ पदज्ञानं तु करणद्वारं तत्र पदार्थधीः॥ शाब्दबोध्यो फलं तत्र शक्तिधीः सहकारिणी॥ ननु ज्ञायमानं पदकरणं॥ अन्यथा पदज्ञा
नवतः प्रत्यक्षादिना पदार्थोपस्थितावपि शाब्दबोधापत्तेः॥ तत्रापि च त्वापदजन्यत्वबोध्यं॥ अन्यथा च टादिपदास्तमेवायसंबंधेनाकारा
स्मरणे जाते आकारास्यां शाब्दबोधापत्तेः॥ दृष्टिश्च शक्तिलक्षणा न्यतरसंबंधः॥ अत्रैव शक्तिज्ञानस्योपयोगः॥ शक्तिश्च पदेन सह
पदार्थस्य संबंधः॥ सचास्माद्येहादपमर्थो बह्व्यवृत्तीश्वरेष्वा रूपः॥ आधुनिकेनास्मिन् शक्तिरस्येव॥ एकादशहनिपितो न
बुधोदिनीश्वरेष्वायाः सत्वात्॥ आधुनिकसर्वेति ननु शक्तिरितिसंप्रदायः॥ नव्यास्वीधरे नुन शक्तिः॥ किंविधेव॥ तेनाधुनि
कसंकेतितेपि शक्तिरस्तीत्याहुः॥ शक्तिग्रहस्तु व्याकरणादितः॥ तथाहि॥ शक्तिग्रहव्याकरणोपमानकोशासत्वाक्याद्वा
यहारतश्च॥ वाक्यस्य शेषादिदृते वेदंति सान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृथाः॥ यो प्रकृतिप्रत्ययादीनां शक्तिग्रहो व्याकरणाद्

वाचस्पत्यस्य निदेशस्तस्मिन्निर्वाह्याद्युच्यते ॥
 गव्येति पदानां कानि चानिर्वाहमाकल ॥ [८]

श्रीगणेशायनमः॥ॐ वेदो निसमधीयतां तदुदितं कर्मस्वनुष्ठीयतां॥ तेने शस्यविधी
 यतामपचितिः काम्ये मतिस्सजतां॥ पापौघः परिधूयतां जवसुखे दोषो नुसंधीयतामा
 मेघा व्यवसीयतां निजग्रहोत्तुर्णविनिर्गम्यतां॥१॥ संगः सत्सु विधीयतां नृगवतो न
 त्ति र्दृष्टधीयतां॥ शांसादिः परिचीयतां दृष्टतरं कर्मसु संन्यसतां॥ सद्विद्यानुपस
 र्प्यतामनुदिनं तेषां दुर्कोसे व्यतां ब्रह्मैकाक्षरमर्थ्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यतां
 ॥२॥ वाक्यार्थं विन्यायतां श्रुतिशिरोः पश्यः समाश्रीयतां दुस्तर्कासु विरम्यतां श्रुति
 मतस्तर्कानुसंधीयतां॥ ब्रह्मास्मीति विज्ञाव्यतामहं र्गर्भः परिमूढ्यतां देहे हे मतिर
 स्यतां बुधजनैर्वा दः समुक्ता जतां॥३॥ शुद्धाधिश्च चिकित्सतो प्रतिदिनं त्रिदोष
 धत्तुं यतां॥ स्याद्वेन न च यमतां विधिब्रह्मास्मात्तेन संतुषतां॥ औदासीन्यमंती

पुनः नान्यत्र नैष्यमुत्सृज्य तां शीतोष्णादिविषयतां न तु वृथा वाक्यं समुच्चार्य
तां ॥ ४ ॥ एकां ते सुखमास्य तां परतरे चेतः समाधीयतां पुणित्मा सुसमीक्ष्य तां
गदिदं संवाधितं दृश्यतां प्राक्कर्म प्रविलाप्य तां चित्बला न्नप्युत्तरैः श्लिष्यतां
प्रारब्धं हि हनुज्यतामथ परं ब्रह्मात्मना स्थीयतां ॥ ५ ॥ इति आचार्यकृत उपदे
शपंचकं समाप्तं श्रीकृष्णार्पणमस्तु शुभमस्तु श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु श्री ॥ ६ ॥